

Кристина С. Рајић¹

Универзитет у Београду – Филолошки факултет,
студенткиња докторских студија

БЕРЂАЈЕВЉЕВСКИ ЕРОТОЛОШКИ ПРИСТУП У ТУМАЧЕЊУ КЊИЖЕВНИХ ЕРОТЕМА

Циљ истраживања је сагледавање Берђајевљевих погледа на проблем љубави у настојању да се изнесу основни ставови Берђајевљеве филозофије љубави на основу низа његових еротолошких есеја и приказа. У питању је нов концепт који радикално одступа у односу на стари концепт „хришћанске пасторале“, како га је Мишел Фуко представио. Рад је писан као студија о Берђајевљевој филозофији љубави у којој се аналитичко-синтетички разматрају, повезују и представљају основни ставови Берђајева о овој теми са смерницама примене берђајевљевског еротолошког приступа у тумачењу књижевних еротема. Овај рад је прилог еротолошком изучавању књижевности.

Кључне речи: радикални концепт љубави, истинска љубав, пол, личност, књижевне еротеме

Умеће самоспознаје и изградња личности – идеје су водиље Берђајевљеве филозофије, што је бескрајни задатак а уједно и највиша вредност људске егзистенције. *Човече, спознај самога себе*, порука која је стајала на улазу у хеленски храм у Делфима свевремени је задатак сваког човека још од древних времена.

Контроверзни мислилац Николај Александрович Берђајев (1874–1948)², један је од тројице најзнаменитијих руских религиозних филозофа

¹ kristinarajic0@gmail.com, krista.rajic@gmail.com

² Николај Александрович Берђајев (18. март 1874 – 24. март 1948) – аристократа је на основу суштинског схватања слободе и живота у складу с њом, а не само по пореклу. Рођен је у Кијеву, данашњој Украјини, од оца Александра, руског официра, и мајке Аљине, кћи француске грофице Шоазел-Гуфије. Николај Берђајев је учио војну школу, настављајући традицију својих предака (деда по оцу био је руски генерал), али је из ње исписан због лоше оцене из веронауке (што изгледа парадоксално с обзиром на то да је Берђајев постао

уз Соловјева и Шестова. Сматра се представником егзистенцијализма; био му је близак и марксизам, од кога је касније одступио; „уобичајено је да га историчари филозофије сврстају у табор егзистенцијалиста и персоналиста“ (Говедарица, 2020: 67).

Николај Берђајев није написао целовиту књигу на тему ероса. У више својих есеја и студија, Берђајев је, одступајући од чврсте, традиционалне метафизичке методологије, градио свој филозофски концепт (који није усложњен нити изведен до краја) на томе да је љубав пут реализације личности. Његови еротолошки радови су:

- *Метафизика пола и љубави* (1907);
- *Смисао стваралаштва* (1916), која представља његов први систематски израз и оригиналну теорију ероса;
- *О човековом ропству и слободи* (1939);
- поглавље *Размишљање о еросу у књизи Самоспознаја. Покушај аутобиографије* (1949);
- писмо будућој жени Л. Ј. Рап (Кијев, 1904) и
- еротолошки прикази појединих књига: *Поводом једне изванредне књиге (Пол и карактер Вајнингера)* (1910), *Светоназор Достојевског. Љубав* (1923), *Спасење и стваралаштво (Химне Светог Симеона Новог Богослова)* (1985) и *Прича о небеском роду* (поводом књиге *Из рукописа Ане Николајевне Шмит, блиске пријатељице филозофа Владимира Соловјева*) (1916).

Еротолошки радови Н. Берђајева обједињени су по хронолошком реду њиховог настајања и објављени у Санкт Петербургу под називом

доктор теологије). Међутим, успео је да дипломира у војној школи. Уписује студије права 1894. године на Универзитету у Кијеву. Због учешћа у нелегалном марксизму, ухапшен је 1898. године у току студентских немира, избачен са факултета и послат у изгнанство у Вологд, на северозапад Русије. Тада се упознаје с делима Достојевског и Соловјева – тако да се његово филозофско усмерење мења од марксизма ка идеализму. Оженио се 1904. године Лидијом Трушеф, с којом се потом сели у Петроград. Почетком двадесетог века био је један од оснивача интелектуалних дружби и часописа. По доласку у Москву прикључује се Религиозно-филозофском друштву, основаном у част Владимира Соловјева, на чији ће се филозофски концепт Берђајев значајно ослањати. Бољшевичка власт га је прогнала из Русије у јесен 1922. године. Доспео је на „Филозофски брод“ на коме је сто шездесет интелектуалаца, професора, лекара и инжењера протерано из Русије. Никада се више није вратио. Свастика Јевгенија Рап је од 1914. године живела с Николајем и Лидијом и била његов целоживотни искрени пријатељ. Из Петрограда, после изгнанства две године су живели у Берлину, а после тога у предграђу Париза, где су остали до краја живота. У емиграцији је наставио активан јавни живот. Био је почасни предавач на Универзитету Сорбона. У Француској је написао најзначајније радове, који су превођени на многе језике, стекавши светску славу. Почасну титулу доктора теологије, 1947. године му је доделио Универзитет Кембриџ. Преминуо је за својим радним столом 1948. године од срчаног удара, три године после смрти супруге Лидије. Сахрањен је на гробљу у Кламару поред Париза, где и данас почива.

Ерос и личност. Филозофија пола и љубави, 2014. године уз предговор В. П. Шестакова *Филозофија љубави Н. А. Берђајева*. Код нас је књига објављена 2016. године у издању „Академске књиге“ из Новог Сада у преводу Јовице Јањушевића. Тиме смо добили целовит увид у Берђајевљево филозофију ероса, која је као и његова свеукупна стваралачка мисао, „чудесни свет једне отворене филозофске бајке“ (Кајтез 2008: 146).

Износећи различита филозофска схватања о љубави, Берђајев увек полази од ставова својих претходника, Платона, Шопенхауера, Ј. Бемеа, Фројда, Лоренса, Маркса, Ничеа, Кјеркегора, Достојевског, Вајнингера, Н. Фјодорова, М. Шелера, а на првом месту разматра виђења двојице филозофа који су имали највише утицаја на његову филозофску мисао, В. Соловјева (кога назива својим директним претходником) и В. В. Розанова. „Реч је о филозофирању на егзистенцијалистичким основама, у конкретним људским приликама, кроз хришћанску перспективу. Тако се кристалишу највеће теме Берђајевљеве филозофије: дух, слобода, креативни чин као смисао историје и егзистенцијална дијалектика божанског и људског.“ (Кајтез, 2008: 12)

Берђајев је сматрао да се суштина бића и живота не могу сагледавати само рационално, објективизацијом и доказима, на традиционални академски начин, већ је неминовно укључити интуитивност и духовно искуство. „Поред присуства спиритуалистичких, гностичко-манихејских елемената, у његовој филозофији ипак доминира стимулативни дијалогски однос према дивергентним културним творевинама и обрасцима.“ (Кајтез, 2008: 13-14) Промисљање љубави суштински је метафизичко. Привлачи га оно што је вечно, што превазилази појавни свет. Истинска љубав се супротставља социјалним и црквено-догматским императивима. Он радикално одступа од старозаветне поруке: *Пађајте се, испуните земљу*. Родну љубав, чији је плод рођење људског бића – прокреативну љубав, схватио је као ометајућу у остварењу личности кроз истинску љубав, јер се тиме само наставља бесконачан низ смртних бића, сматра Берђајев. Родна љубав је „природна стихија, иста код свих људи и заједничка човеком и животињском свету“ (Берђајев 2016: 35); њоме се „уситњава индивидуалност, тежи к бесмртности рода, к стварању многих несавршених бића (а не једног савреног), тј. к лошој бесконачности, к вечном враћању“ (Берђајев 2016: 36). У књижевности најчешће срећемо концепт који еротско потврђује као етично кроз модел брака. Срећан крај народних бајки представља улазак у брак. У хришћанској пасторали су идеалан љубавни пар домаћин и покорна супруга, брижна мајка мушког детета. У просветитељству, такође, имамо еротско као прокреативни чин – љубав супружника кроз рађање, кроз потомство. Књижевна дела реализма се завршавају готово формулативно – браком и псеудоелипсом (најавом рођења мушког детета). У духу с доминантним ерожанром у књижевности

у коме је врхунац љубави управо у рађању и заснивању породице јесте Фукоов еротолошки концепт „хришћанске пасторале“. Управо се преко изразито жанровске књижевности (бајке, идиле) легитимизовала срећна љубав кроз концепт брачне заједнице. Љубав која врхуни рођењем детета није потврда истинске љубави, било да су актери принц и принцеза или у земљорадничким идилама домаћин и домаћица. У Берђајевљевој интерпретацији, рађање је погубно за истинску љубав јер се кроз рађање не долази до уцеловљења двоје који се воле, већ се њоме двоје само додатно расцепљују, разлажу у лошу бесконачност овоземаљског трајања нових несавршених бића. Можда се бајке баш зато завршавају у тренутку када почиње брак. Рађање је својствено животињама колико и људима, износи Берђајев, што је урушавање љубави као прокреативног чина. Иако о истинској љубави говори као о потпуном сједињењу, и чулном и духовном, Берђајев у рађању не види смисао и суштину љубави јер рађање је сфера земаљског, а он љубав види као космичку тајну, искључиво као узношење у небеске висине, где нема рађања. Примену таквог еротолошког виђења можемо имати на примеру из романа „Ана Карењина“, на однос Толстојевог љубавног пара Ане Карењине и Вронског. Њихова је љубав мистична, божански предодређена и супротна свим социјалним и етичким нормама, а управо почиње да се урушава чином рађања њиховог детета, ћерке Ане. Тиме се субверзивност рађања као лоше бесконачности остварује у Толстојевом роману од једне кроз другу Ану.

Треба одмах напоменути да Николај Берђајев не гради свој филозофски концепт као унапред задат, као концепт с циљем до кога жели да стигне. Он каже да му је полазна основа истина, а докле ће њоме допрети, то не зна. То је сасвим у складу с његовим основним и неприкосновеним концептом слободе. Овај закључак нас наводи на чињеницу да ће еротему³ рађања и родне љубави сагледати из другачијег угла у приказу *Прича о небеском роду* (поводом књиге *Из рукописа Ане Николајевне Шмит*) – Берђајев 2016: 179–186. Берђајев с одобравањем и подстицајно износи ставове Ане Шмит да је смисао настанка света у рађању, а не у стварању

³ За разлику од филозофског термина *еротематичко* – који се односи на „поучавање, предавање у облику питања и одговора“ (Марић 1991: 53), термин *еротема* установио је Михаил Н. Епштејн, дефинишући га на следећи начин: „Еротема је еротски догађај, јединица чулног доживљаја и радње, оно од чега настаје динамика, „сиче“ еротских односа. (...) Разуме се, еротема је знак односа, а не телесност или телесни покривачи сами по себи.“ (Епштејн 2009: 116-117) Еротему запажамо као термин новог језика еротологије, која „уз помоћ теорије књижевности и уметности, тек треба да створи сопствени језик“ (Епштејн 2009: 120), како нас на то упућује Епштејн. Термин еротема је већ сасвим заступљен у еротолошком приступу у проучавању књижевности, што видимо из студије Драгане Вукићевић „Анархија текста : огледи о српској књижевности 19. века“ (в. Вукићевић 2011) или из студије Александра Петрова „Еротика и књижевност (српска и светска) крај XIX–почетак XXI века (в. Петров 2021). Префикс еро- се везује за различите појмове (наратив, лик, жанр) указујући на њихов еротолошки аспект.

и да је управо тајна рађања у тајни брачног сједињавања. Оваква идеја је примењива у, рецимо, сагледавању љубави Љевина и Кити, пред којима се отвара нови савршени свет задовољства у заједништву и раду на селу, нарочито по рођењу детета. Међутим, Берђајев је позитивну еротему рађања видео тек из ставова Ане Шмит, што је суштински опонентно његовом основном виђењу родне љубави у ранијим текстовима.

Постоји дихотомија када је реч о еротема брака код Берђајева. Брак „је велика света тајна, сједињавање с Богом. Тако су га виделе све религије. Проповед природног морала или моралне природности је атак на свету тајну брачне љубави.“ (Берђајев 2016: 61) „Само таква љубав може да буде основа свете тајне брака, које нема у званичној породици и законима званичне Цркве. Брак је света тајна и зато он не може бити правни уговор.“ (Берђајев 2016: 63) Берђајев одбацује брак само ради потомства, уговорени, хладан, безличан – алтруистички брак који ће друштвени морал увек бранити. Берђајев истиче да је заправо такав брак неморалан и грешан јер почива на кривици против љубави. Ако Бог не приморава човека на веру и оданост, онда ни други немају право на принуду. Болни карасевдах због погрешних брачних односа из дела Боре Станковића или из стихова севдалинки можда су најбољи примери које нам ваља сагледати из перспективе берђајевљеве концепције љубави. „Свака идеологија брака и породице признаје да је добро и оправдано само оно спајање мушкарца и жене у коме долази до сексуалног чина, и свако друго спајање мушкарца и жене не признаје се као брачно и породично, не сматра се оправданим.“ (Берђајев 2016: 113-114) Пољска песникиња, нобеловац, Вислава Шимборска, такође, берђајевљевски износи виђење социјалног брака који опстаје ради рађања не познајући срећу истинске љубави:

*Такт и разборитост налажу да се о њој ћути
као о скандалу из виших кругова.
Дивна дечица рађају се без њене помоћи.
Никад не би успела да насели земљу,
јер се дешава врло ретко.*

(„Срећа“)

„Истинска тајна брака је доступна само реткима и за ретке је, она је аристократична и претпоставља изабраност.“ (Берђајев 2016: 120) „Смисао и оправдање брака само је у љубави. Брак без љубави је неморалан.“ (Берђајев 2016: 167) Брак је света тајна истинске љубави, таква тајна о којој други осим двоје који су у љубави ништа не могу знати, тајна мистичног сједињења и уцеловљења, каква се ретко среће, попут брака Љевина и Кити у књижевности.

Насупрот одбацивању еротеме рађања, неизоставно место његовог еротолошког наратива има полна љубав. Берђајев указује на то да је владајућа религијска свест полну љубав повезала с грешношћу плоти, што није била само морална већ и метафизичка грешка; „аскетско хришћанство је дозвољава само као слабост човекове грешне природе, као нешто срамно, слабо, скоро прљаво. Скоро да смо се помирили с тим да је пол грешан, да је радост полне љубави – нечиста радост, да је сладострашће прљаво.“ (Берђајев 2016: 32) Н. Берђајев сматра да човечанство треба да се суочи с питањем пола и љубави и да прекине с конвенционалним ћутањем о томе, гуркањем и исмевањем када се помене та тема, да се одбаци лицемерство у сагледавању ероса „пошто је питање пола – питање живота и смрти“ (Берђајев 2016: 31). Категорија пола је суштинско питање људског постојања. „Тајна човека везана је с тајном андрогина“. (Берђајев 2016: 106) „Тајанствени живот андрогина не остварује се у једном двополном бићу, већ у четворочланом сједињавању два бића.“ (Берђајев 2016: 123) До такве спознаје Берђајев је дошао повезавши платонистички појам андрогиног бића, које се састоји из мушког и женског пола, са Прво-Адамом, који је био младић-девојка. (Треба напоменути да ово није библијски мотив, већ гностички, до њега Берђајев долази својим метафизичким рефлексима о љубави.) Изгубивши своју вечну Деву Софију, он у свом палом животу покушава да у земаљској жени Еви (код Платона је то Афродита Земаљска) пронађе савршенство вечне женствености (код Платона је то била Афродита Небеска). Зато мушкарац има потребу за обожавањем изабране жене, њене лепоте. Примери књижевних еротема идеалне, обожаване драге су Дантеова Беатриче, Петраркина Лаура и друге петраркистичке Дивне Даме, Анђелија Вука Мандушића код Његоша, заносне виле наше народне књижевности, Јакшићева Мила Поповић (осликана као „Девојка у плавом“), Костићева Ленка Дунђерски...

Како стварна жена (а то је неминовно Ева – Дева чија је вечност дефлорисана, ако ми је допуштено да уочим ову занимљиву игру речима) не може да сачува до краја сјај своје лепоте, мушкарац бива разочаран и трагично пати за вечном Девом. И опет се можемо позвати на Толстоја, на његовог јунака Стиву Облонског који у својој жени Доли више не види лепотицу којом се оженио. Рађање је расточило „Афродиту небеску“ у коју се заљубио. Полни нагон је еротска, космичка енергија која двоје одабраних мистично повезује како би дошло до унакрсног четвороделног спајања (мужо-деве у сваком од њих двоје, мушког и женског елемента у мушкарцу и жени понаособ) ради пуне реализације личности кроз поновно успостављање андрогиног бића. Космичка енергија полне љубави има смисао у узношењу у небеске висине, а не у расипању кроз земаљски простор рађањем, како видимо. „Сједињавање полова би у сваком мистичком смислу требало да представља продирање сваке ћелије једног

бића у сваку ћелију другог, спајањем целе плоти са целом плоти, целог духа са целим духом.“ (Берђајев 2016: 94) Све се у земаљском постојању уротило да до таквог уцеловљења не дође, а на првом месту породица. „Нови човек је пре свега човек преображеног пола, онај који поново у себи успоставља андрогини лик и слику Божју“ (Берђајев 2016: 106); као што је „Исус поново сјединио мушко и женско у јединствено андрогино лице и постао „мужодева“ (Берђајев 2016: 88).

Када говоримо о полу, важно је указати на Берђајевљево виђење феминистичког покрета. Овај велики поборник слободе залаже се за слободу личности, еманципацију друштва нарочито од тираније породице ради достојанства личности. „Жена је с правом пожелела да буде личност, човек, а не оруђе родне стихије, не робинја безличне породице.“ (Берђајев 2016: 52) С друге стране, Берђајев нема поверења у способност жене да би могла да оствари једнаке резултате као мушкарац у области науке, политике и уметности: „Жена неће да буде лепо Божје дело, уметничко дело, она би сама да ствара уметничка дела. То је дубока криза, не само у животу жене, већ и у животу целог човечанства...“ (Берђајев 2016: 52); што је Берђајевљево некритичко и неаргументовано изношење ставова само на основу женске неактивности и спутаности коју јој је дотадашње друштво наметало.

Берђајев ће у феминистичком и сличним покретима видети заправо изобличавање саме личности. У борби с мушкарцем за доминацију, уместо да чува своју женственост, жена од себе ствара копију мушкараца, што је карикатурално. „Сваки покрет који женско питање подређују социјалном“ којим настоји „опонашати мушкараца, постати мушкарац друге класе, одрећи се женског принципа – таква еманципација је понижавање жене, одрицање њеног посебног и највишег позива у свету. Стварају се продукти друге и треће класе, свет је испуњен лошим копијама мушкараца, бесполним бићима, која су изгубила сваку индивидуалност, која све подражавају. Конкретни лик вечне женствености изобличује се све више и више, губи своју лепоту.“ (Берђајев 2016: 50-51) То прелази у хермафродитску девијантност лишену андрогине лепоте. „Тајна човека везана је с тајном андрогина“. (Берђајев 2016: 106) „Тајанствени живот андрогина не остварује се у једном двополном бићу, већ у четворочланом сједињавању два бића.“ (Берђајев 2016: 123) Према Берђајевљевим поставкама и разумевању пола, хермафродит је метафизичка грешка, која нужно води ка разврату и немогућности уцеловљења ради откривања тајне човека. Хермафродит је „опасна карикатурална сличност с мистичном идејом андрогинизма. У „овом свету“ андрогинизам изокренут на наличје добија облик хермафродитизма. Андрагонизам је човеков прави лик, његово уздизање над природом. Хермафродитизам није претварање у више биће, већ је природна, животињска помешаност два пола.“ (Берђајев 2016:

106-107); погубност човека, наличје андрогина. Тако очигледну еротему проналазимо у лику полицајца Скобија, књижевном јунаку Лоренса Дарела из романа „Балтазар“, другог дела „Александријског квартета“. Скоби *набаци женске крпице и своју Доли Варден; у ноћи пуног месеца кад падне подутицај.* (Дарел, 2017: 37)

Еротски, чулни однос као веома осетљиво, танано поље бића, Берђајев је сагледао са више аспеката. Пол је метафизичко, космичко одређење човека. Еротски набој „је стваралачка енергија у човеку. У њему постоји мучно преобиле енергије која тражи излазак у свет, у објекат.“ (Берђајев 2016: 104) Од самог човека зависи како ће је усмеравати, хоће ли она бити стваралачка по личност или рушилачка. У полној љубави, која подразумева потпуно спајање двоје, и духовно и телесно, сладострашће је пожељно и неопходно да би уздигло љубавнике до екстазе, која је комуникациони канал до метафизичких сфера, пут до успостављања андрогиности, уцеловљења и стваралачког открочења. „Пол је прозор у други свет, љубав је прозор у бесконачност. И не крије ли се у сладострашћу пола чежња за другим световима, жеђ да се пробију оквири емпиријског?“ (Берђајев 2016: 58) У официјелној књижевности сладострашће је најчеће било повезивано с физиолошком љубављу, са сексуалним чином и представљало се поступцима елипсе, псеудоелипсе или процепа. Експлицитне сцене, нарочито у књижевности до периода модерне, готово да нема. Када говори о сладострашћу, Берђајев га приписује полној љубави, која је уцеловљење двоје у плоти, али увек у хармонији с духовним уцеловљењем. Сладострашће је неопходно у љубави јер се њиме постиже љубавна екстаза. „Љубав у својој суштини сладострасна, и без сладострашћа постаје сува апстракција.“ (Берђајев 2016: 58) Тиме се он сасвим ослања на библијско представљање полне љубави кроз подржавање сладострасти:

Благословен да је извор твој, и весели се женом младости твоје; нека ти је као кошута мила и као срна љупка; дојке њезине нека те опијају у свако доба, у љубави њеној посрћући једнако. А зашто би сине посртао за туђинком и голио њедра туђој.

(Соломонове приче 5:20)

Опонентна сладострашћу полне љубави је чисто физиолошка сладостраст, односно огољени сексуални чин. Такав однос представља субверзивни дискурс. „Но страшна је саблазан видети извор екстазе у чисто физичком, механичком надражају. Прљаво је и грешно чинити човека оруђем свог природног уживања, а не чинити то путем стапања с вишом природом. Демонизам сладострашћа, од те болести не може се спасти старим моралом, аскетизмом или прећуткивањем и игнорисањем тежине проблема.“ (Берђајев 2016: 60) Таква глад је непресушна,

неутољива, а удаљавање од личности све погубније. У таквом односу човек постаје роб фетишизма – обожавање само неког сегмента код човека, било да је реч о физичкој лепоти, умној или душевној. Погубност се огледа у разврату, сексуалном, физиолошком општењу у коме човек разара своје душевно и духовно биће; у промискуитетном лутању у виду донжуанства, снази страсти без уцеловљења и потпуног смисла. Огољен сексуални чин јесте „сједињење које је привидно. Такво полно сједињење је летимично, пролазно. Ефемерност сједињења у сексуалном чину увек је праћена реакцијом, кораком уназад, раздвајањем. После сексуалног чина раздвојеност је већа него пре њега. Сексуални чин у природном поретку потпада под власт лоше бесконачности полног нагона, који се никад не може утолити, коме нема краја.“ (Берђајев 2016: 93-94) Врхунац човековог пада приказан кроз промискуитет крајњих граница до садизма и мазохизма у свингер клубовима можда је најизразитије представљен у савременом роману „Платформа“ Мишела Уелбека. Разврат је „крајњи степен расипања полне енергије, отуђења од целовитог човековог бића, губитак целовитости.“ (Берђајев 2016: 83) „Љубав према љубави уместо љубав према лицу – у томе је психологија разврата. Љубав према сексуалном чину уместо љубави према стапању у јединствену плот – у томе се састоји психологија разврата. Разврат је увек онде где циљ није сједињење оних који се воле, сливање кроз љубав и тајну личности. Проблем разврата није морални него метафизички. Љубав је једини противотров разврату. Други противотров је највиши духовни живот.“ (Берђајев 2016: 121-122)

Алтруизам – љубав саможртве „јесте „стаклена љубав“, како се изванредно изразио Розанов. Алтруистички морал не превладава расцеп између људи, унутрашњу дезинтеграцију, он је хладан, мртав. Љубав не може бити безлична, наручена, само људска.“ (Берђајев 2016: 45) Бројни су примери еротеме алтруизма – саможртвовања. Таква је Јелена, млада жена Сребрјакова у Чеховљевој драми „Ујка Вања“, Катарина Мармеладова у роману Достојевског „Злочин и казна“, таква је и Ана у браку с Карењиним. „Без обзира на моју велику љубав према Л. Н. Толстоју, увек сам се негативно и непријатељски односио према идеји која је у основи „Ане Карењине“. Увек сам сматрао да није неморална љубав Ане и Вронског, већ брак Ане и Карењина. Такође ми се чинило површним начин на који је третирано питање развода. Право питање није има ли неко право на развод, које наравно мора бити признато, већ да је развод обавезан ако у браку више нема љубави. Наставак брака, ако нема љубави, неморалан је, само љубав оправдава све, љубав-ерос и љубав-самилост. Питање деце сасвим је друго питање, и наравно веома је важно. Али кад родитељи не воле једно друго, то се врло лоше одражава на децу.“ (Берђајев 2016: 125-126)

Солиписизам – трагична усамљеност човека и онда када је у заједници с другим, честа је потврда грешности брака. „Трагична одвојеност човека

од човека, тај бездан између оних који воле и њима блиских, то је „ти и ја смо толико блиски а свако од нас је усамљен“. (Берђајев 2016: 42) Солипсизам као еротему запажамо у многим брачним односима у делима Боре Станковића, нпр. у браку Миткета и његове жене, Хаџи-Томе и Кате, због чега карасевдах у овој драми добија тужне одјеке.

С друге стране, изостајање полне љубави, чулног односа, не значи одрицање од пола, јер је то немогуће. Берђајев и стваралаштво види као еротски набој, оргијастички; зато на једном месту одбацује аскетизам. Међутим, он ће касније оповргнути себе, пишући о чедности (а то аскетизам заправо и јесте) као целовитости енергије пола. Пол се не може поништити ни у аскетизму, само се енергија пола може стваралачки усмеравати у жељеном смеру, какав је чедност. Она је „еклатантно полна појава, то је једно од усмерења полне енергије. Чедност није одрицање од пола, она је очување његове целовитости, концентрација полне енергије у целом целовитом човековом бићу.“ (Берђајев 2016: 82-83) Потврду за то налазимо код нашег књижевника, осведоченог монаха, Доситеја Обрадовића. На једном месту он каже: *Човек без жене не може бити како год голуб без голунице, како риба без воде (...) и нема таквих (...) дрвених и нечувствених калуђера (...) који за женом не уздишу, не цезну и не гину (...), те су се чак испосницима у либијским пустињама привиђале жене (...)* и по свој прилици лепе. (Обрадовић 1961: 23) Пример еротеме чедности као целовитости енергије, стања склада са сопством, проналазимо и у најстаријем делу, сумерско-вавилонском *Епу о Гилгамешу*. Након што је девет дана и девет ноћи провео са женом, коју му је послао Гилгамеш, Енкиду убрзо постаје неспокојан јер љубав са женом није била уцеловљење, већ чист физиолошки однос сладострашћа, што, како видимо, неминовно доводи до цепања личности, због чега Енкиду беспоговорно жели да се врати у степу, где је претходно као биће чедности живео у складу са собом и природом.

За разлику од јавног мњења, књижевност је бранила право на љубав и њено достојанство, од времена провансалских трубадура. У средњовековном витешком роману је створен култ женствености. У романтизму се у први план истиче, не родна љубав, већ индивидуална, лична. Берђајев сагледава типове љубави код Достојевског, осврће се на Толстојев роман „Ана Карењина“ и тако даље. У роману „Мајстор и Маргарита“ М. Булгакова, на најбољи начин уочавамо реализацију берђајевљевске идеје истинске слободне љубави Мајстора и Маргарите која двоје узноси до космичке вечности. Реч је о суштинској, кључној еротемати берђајевљевског еротолошког концепта. Љубав Мајстора и Маргарите је неспутана, супротставља се социјалном браку, алтруизму у браку без љубави, њихова љубав је сасвим мистична, метафизичка. Сличан став износи и савремени француски филозоф Ален Бадју, љубав је случај

при сусрету, који постаје тачка ослонаца за конструкцију, односно трајање. Маргарита је неустрашива, спремна и на вештичарење и магију како би стигла до свог вољеног. Њихова љубав досеже космичке размере, уздиже их у вечност. Љубав је лет, каже Берђајев, а књижевну јунакињу Булгакова ћемо заиста видети у фантастичном и узбудљивом лету на метли. „Само је љубав света тајна. Тајна љубави је изнад закона, она је излазак из рода и родне нужности, у њој је пробрајај природе. Љубав није покоровање. Није носилац тешкоћа и бремена „света“ већ је стваралачка дрскост. Тајна љубави је стваралачко откривање самог човека. За љубав нема нити може бити закона, љубав не зна за закон. Стваралаштво љубави не познаје послушност, ничију вољу, оно је апсолутно смело. Слобода љубави је небеска истина.“ (Берђајев 2016: 117-118) Слично љубав сагледава Жорж Батај именујући је као „нужан преступ“ који подразумева немир, каткад драмску напетост страственог ероса.

Берђајев, као религијски филозоф, љубав разуме у складу са Христовим позивом за припрему новог света, за који ће бити спремни малобројни: *Ко може да прими, нека прими*. Ако је време Оца – време закона, Христово време је доба искупљења, а доба Светог Духа је време стваралаштва. „Христова љубав је пре свега осећање личности, мистичко улажење у личност другог, препознавање свога брата, своје сестре по Оцу Небеском. У Христовој љубави односи су равноправни и ничије достојанство није угрожено. Христов Ерос није бесполан, бестелесан, није „импотентно –моралан“, како се изражава Соловјев. Христос је долазио у свет да победи смрт, дакле и рађање, да учврсти индивидуалност у вечности, а самим тим да одбаци мрвљење индивидуалности кроз продужење рода у времену. Ново учење о љубави, повезано с новом религијском свешћу, не треба да тражи своје изворе у безличном аскетизму, него у романтизму.“ (Берђајев 2016: 45-46) Берђајев разуме да једино у слободи и љубави можемо пројавити своје биће. Само је истинска љубав небеска тајна, у њој нема никакве рационализације и зато је она непријатељ друштва, сматра Берђајев. Истинска љубав као конкретни ерос, а не апстрактни (каква је сањалачка, тзв. платонска љубав, која му је била одбојна и неприхватљива) јесте мистични, предодређен пут двоје ради андрогиног уцеловљења и досезања стваралачке личности.

Не поделити љубав за коју су двоје мистично предодређени, кривица је. „Немогуће је и не треба се одрицати љубави у име дужности, друштвене и религијске, то је робовски захтев, одрећи се може само у име слободе или у име самилости, тј. у име друге љубави.“ (Берђајев 2016: 168) „Коначна замена еротике етиком лоша је за принцип личности, за достојанство личности, за слободу духа, и може бити префињено ропство.“ (Берђајев 2016: 158) Спутавати друго биће љубомором је тиранија, сматра Берђајев. „Љубомора је осећање власника који не познаје виши светски смисао

љубави. Љубоморни мисле да им припадају објекти њихове љубави.“ (Берђајев 2016: 125) „Не знају шта раде они који хоће да претворе љубав у послушност, то значи планину претворити у равницу.“ (Берђајев 2016: 127) Љубав никако не може бити поседовање објекта љубави. Берђајев се на једном месту чак залаже за полигамију, као прихватљивију у односу на моногамију коју друштвени морал намеће, као што је друштву прихватљив и алтруизам – сопствено жртвовање у „нарученој“ љубави, као и солипсизам (усамљеност) у браку. И ту можда настаје највећи проблем (не)огрешења о љубав. Слобода је аристократског карактера, јер најбољи само теже да је достигну. Осталима је терет и радије ће живети у комфоформистичком ропству. Слобода је лична борба. То је онај локус „тамног вилајета“ у који уколико се уђе, исто као и ако се не уђе, може доћи до кајања и престопа. Први преступ би био метафизички, берђајевљевски – одрицање од љубави, а други, опонентан првом, био би социолошки преступ, традиционално питање прељубништва због ког је друштво спремно на каменовање, али и библијски – где се доследно говори о преступу, кривици развода и прељубе. Када би се тај расцеп разрешио, онда бисмо имали јасније виђење реализације личности путем остварења истинске љубави, која то јесте једино ако је слободна. Берђајевљеву еротему полигамије, макар у назнаци датој код овог филозофа, препознајемо у роману „Дервиш и смрт“ Меше Селимовића у љубавном троуглу између Хасана, Дубровкиње и њеног мужа. Ипак, и та љубав се завршава крахом, раздвајањем, јер се лет утроје показао као неодржив. Ако истинска љубав има за циљ уцеловљење двоје у андрогино биће, онда је тај метафизички поход, увиђамо, ипак немогуће трајно остварити у полигамичном односу. Она може бити тек кратак узлет. Берђајев, наиме, и каже да је истинска љубав неминовно трагична у овом свету, јер је многи фактори спутавају и онемогућавају.

Овде нам се ваља задржати код еротеме пријатељске љубави, нарочито када је реч о мушко-женском пријатељству. Берђајев у оквиру свог еротолошког концепта разматра и пријатељску љубав за коју сматра да представља приближавање истинској љубави двоје, али се у пријатељском односу не може потпуно досегнути личност, иако је за обе љубави, и истинску, која укључује еротску, и пријатељску, карактеристично стање заљубљености, усхићења приликом мистичног сусрета и продирање у тајну другог човека. Пријатељство „није целовита љубав, оно је разломак љубави, у њега не може да се смести коначна тајна двоје, али може да јој се приближи. Али у љубави-пријатељству мора постојати еротско, проницање у еротску тајну вољене особе, тачније одраз једног у другом и дубинско разумевање. Енергија пола, енергија жеђи за сједињењем, може бити усмерена према пријатељству, као и према љубави као стваралачком чину.“ (Берђајев 2016: 125-126) У књижевности нам је познат антички култ пријатељства, у просветитељству такође, где се брак јавља као варијанта

пријатељства. Отуда и синтаagma брачни друг, коју ћемо такође срести и у Библији.

Љубав има моћ ширења, претакања из једног круга у други и трећи. Берђајев према томе означава три типа љубави. Најпре, мистичну, истинску и еротску љубав мушкарца и жене, тај „први ступањ љубави је индивидуални полни избор, стапање мушког принципа са женским у конкретном и Богом одређеном облику“ (Берђајев 2016: 62). Други тип љубави, према Берђајеву је љубав милосрђа, или како је он назива, каритативна љубав према ближњем и свеопшта љубав према сваком човеку, што представља пут стапања са душом света. „Мистична љубав према другом бићу, према брату и сестри у Христу“; (Берђајев 2016: 63) „то је индивидуална страст другог степена, прелаз од сједињавања двоје ка сједињавању свих“ (Берђајев 2016: 64). „Доживљај личности сваког људског бића, чак и непријатеља, и љубавно поштовање потенције лика Божјег у њему“ (Берђајев 2016: 63), јесте трећи степен љубави код Берђајева, досезање најобухватнијег, највишег нивоа милосрђа.

Вратимо се сада на еротему брака, коју је Берђајев, иако као дихотомну, видео и као могуће оствариву истинску љубав уколико би брак представљао потпуну слободу небеске тајне. Ерос, љубав која уздиже, рекли смо већ, мистичан је, судбински сусрет предодређених, а не насумично одабраних. Љубав је привлачност полова који више не могу да се раздвоје, а не одабир партнера на основу социјалних вредносних елемената или оствареност путем провацацисања, уговорених бракова и сличног. „Као тајна морала би бити призната само тајна истинске љубави. Та тајна се не може изразити ни у ком друштвеном облику, ни у каквој рационализацији. У томе је трагичност љубави у људском друштву. Друштво одбацује љубав. Онај који воли, у највишем смислу те речи, непријатељ је друштва.“ (Берђајев 2016: 172-173) Такву књижевну еротему најјасније уочавамо у односу Толстојевих јунака Ане и Вронског.

Ерос често има вулканску снагу, понекад и необуздану, свирепу, опасну. Берђајев закључује да је значајно и важно еротску снагу кротити, смиривати и усмеравати у споју са каритативном љубављу – која је љубав силажења, самилости, милосрђа и бриге о другоме у овоземаљском свету. „Њој није потребна узајамност, у томе је њена снага и богатство. Она од свог преобиља даје другом, а не тражи, жртвује, она је уроњена у свет који пати. Љубав самилост види другог у богоостављености, у тами света.“ (Берђајев 2016: 150-151; 155) Чини се да баш ту лежи тајна очувања личне, истинске љубави. Уколико се двоје снагом ероса уздигну уцеловљени, своје андрогино бивствовање би могли сачувати каритативном љубављу која подразумева највиши степен рафинираности људских бића у љубавном односу, а опет са циљем да заштите сопствени ерос који их је

мистично приближио и узнео. Дакле, бити љубавник значи бити витез, ући у подвиг, што нас донекле враћа на средњовековље и ритерску љубав према Дивној Дами. Спој еротске и каритативне љубави, до које је на крају своје филозофије и метафизике ероса Берђајев дошао, чини се да је потпун пут улажења у личност другог, пут досезања индивидуалне и универзалне, светске хармоније. „Ако се љубав-ерос не споји с љубављу-самилошћу, њен резултат ће бити уништавајући и болан. Ерос сам по себи је суров, он мора да се смири самилошћу, caritas. Ерос може да се сједини са Agape. Немилосрдна љубав је одвратна. Велика је тема однос између еротске и каритативне љубави, између љубави која се уздиже, коју привлачи лепота и висина, и љубави која силази, коју привлачи страдање и туга у приземном свету. Платонистички ерос сам је по себи безличан, он је усмерен на лепоту, на божанску висину, а не на конкретно биће. Али у хришћанском свету, ерос се трансформише, у њега продире принцип личности.“ (Берђајев 2016: 177) Спој ероса и милосрђа, којим се остварује и негује истинска љубав, исказана је кроз еротему односа Љевина и Кити.

Покаткад нам Берђајевљева метафизика љубави заличи на бајколико, фантастично путовање једног апсолутно слободног, неспутаног филозофа који интуитивно крчи пут мисли у недогледне космичке сфере. Пол је космичка снага и може бити схваћен само у космичком аспекту, немерљив је земаљским параметрима, ишчитавамо код Берђајева. Насупрот друштвеном догматизму, можемо рећи, да је пред нама дело мислиоца, који уз сва ограничења и предрасуде свога времена, излаже једну радикалнопревратничку метафизику савременог еротског дискурса и европске еротске културе.

Литература

Извор

Берђајев 2016: Н.Берђајев, *Ерос и личност*, Нови сад, Академска књига

Пропратна литература

Аврил 2013: Н. Аврил, *Речник љубавне страсти*, Београд, Службени гласник

Бадју 2011: А. Бадју, *Похвала љубави*, Загреб, Меандар Медиа

Батај 2009: Ж. Батај, *Еротицизам*, Београд, Службени гласник

Берђајев 2002: Н. Берђајев, *Ја и свет објекта. Дух и реалност у. Изабрана дела Николаја Берђајева, том IV*, Београд, Бримо

Берђајев 2020: Н. Берђајев, *О човековом ропству и слободи*, Београд, Логос

Вукићевић 2011: *Анархија текста : огледи о српској књижевности 19. века*, Београд, Службени гласник

- Говедарица 2020: М. Говедарица, *Смисао ероса и љубави*, Београд, Вулкан
- Дарел 2018: Л. Дарел, *Балтазар, Александријски квартет*, Нови Сад, Космос издаваштво
- Епштајн 2009: М. Епштајн, *Филозофија тела*, Београд, Геопоетика
- Епштајн 2012: М. Епштајн, *Филозофија љубави: у пет димензија*, Сремски Карловци, Нови Сад, ИК Зоран Стојановић, Сајнос
- Кајтез 2008: Н. Кајтез, *Берђајев*, Нови Сад, Академска књига
- Марић 1991: С. Марић, *Филозофски речник*, Београд, Дерета
- Обрадовић 1961: Д. Обрадовић, *Басне*, Београд, Народна књига
- Павловић 1997: *Ерос и дијалектика*, Београд, Плато
- Перовић 2021: Речник Берђајевљеве филозофије љубави, ГОДИШЊАК Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима Филолошког факултета у Београду, 16, 2021. (<https://doi.org/10.18485/godisnjak.2021.16.12>)
- Петров 2021: А. Петров, *Еротика и књижевност: (српска и светска): крај XIX - почетак XXI века*, Вишеград, Андрићев институт, (Београд, Белпак)
- Савић Ребац 1936: А. Савић Ребац, *Платонска и хришћанска љубав*, Нови Сад, Штампарија Јовановић и Богданов
- Соловјев 2001: В. Соловјев, *Духовне основе живота. Смисао љубави*, Београд
- Фуко 1982: М. Фуко, *Историја сексуалности*, Београд, Просвета

BERDYAEV'S EROTOLOGICAL APPROACH IN THE INTERPRETATION OF LITERARY EROTHERMS

S u m m a r y

The goal of the research is to analyze Berdyaev's views on the problem of eros in an effort to present the basic views of Berdyaev's philosophy of love based on a series of his erotological essays and presentations. It is a new concept that radically departs from the old concept of "Christian pastoral care", as presented by Michel Foucault. The paper is written as a study on Berdyaev's philosophy of love, in which the basic views of Berdyaev on this topic are analytically and synthetically discussed, connected and presented with guidelines for the application of Berdyaev's erotological approach in the interpretation of literary erotic themes. This work is a contribution to the erotological study of literature.

Key words: radical concept of love, true love, gender, personality, literary erotic themes